

tanbul Arkeoloji Müzesi'nde arkeoloji uzman yardımcılığı görevine getirildi ve aynı yıl Yalova'da ilk arkeoloji kazısını yaptı. 1932'de Alishar kazısında devlet komiseri olarak bulundu. 1933'te Maarif Vekâleti arkeologu sıfatıyla Ankara'da görevlendirildi. Karalar kazısı ile Galatlar'ın antik bir şehrini ortaya çıkardı ve II. Dieotaurus'un kitabesini dünyaya tanıttı. İlk yazılarını da yayımlamaya başladığı bu dönemde Gazi Terbiye Enstitüsü tarih öğretmenliğine tayin edildi. 1933 yılında Karalar ile sistemli kazı yöneticiliğine başladı. 1941 yılına kadar, Anadolu arkeolojisi ve sanat tarihinde önemli yerleri olan Gölüdağ, Alacahöyük, Çankırıkapı, Karaoğlan, Hacılar, Alâeddin Tepesi ve Bitik kazılarını yaptı ve bu arada bir süre, Troia'da yürütölmekte olan Amerikan kazılarına devlet komiseri olarak katıldı. 1941'de Amik ovasında bazı kazı çalışmalarında bulundu.

Manisa Müzesi'nin de kurucusu olan Remzi Oğuz, 1939'da Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi arkeoloji profesörlüğüne, 1945'te de Ankara Arkeoloji ve Etnografya Müzesi müdürlüğüne tayin edildi. Bu arada hızlı bir yayın faaliyetine girerek *Çığır* ve *Millet* dergilerinde kültüre dayalı milliyetçilik konularında yazılar yazdı. 1949'da Ankara İlahiyat Fakültesi İslâm sanatları tarihi profesörlüğüne getirildi ise de 1950'de bu görevden ayrılarak politikaya atıldı ve Demokrat Parti'den Seyhan milletvekili seçildi. 1952'de partisinden istifa ederek Türkiye Köylü Partisi'ni kurdu. Bu partinin genel başkanlığını yaptığı sırada, Adana'dan Ankara'ya gelirken bindiği uçağın havada infilâkı sonucu vefat etti (3 Nisan 1954). Kabri Ankara'da Asrî Mezarlık'taki şehitliktedir.

Öğrenim yıllarında kendini Turancılık cereyanına kaptıran Remzi Oğuz, Avrupa dönüşünden sonra Anadolu milliyetçiliğini benimseyerek fikrî çalışmalarını

bu alanda yoğunlaştırmış, halkın kültür sahasında kalkınması için pek çok makale neşrederek vatan, din, dil, soy, kültür ve tarih suurunun gerçek ve kalıcı bir şekilde zihinlere yerleşmesine çaba harcamıştır. Arkeoloji-sanat tarihi çalışmalarını ise müstakil kitaplar ve çeşitli ilmî makaleler halinde yayımlamıştır.

Eserleri. *Alacahöyük Hatıratı* (1937), *Karaoğlan Kazıları* (1938), *Köy Kadını-Memleket Parçaları* (1944), *İdeal ve İdeoloji* (1947), *Coğrafyadan Vatana* (1956), *Ankara - Konya - Eskişehir Yazılıkları* (1956), *Türk Müzeciliğine Bakış* (1956), *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz* (1958), *Gurbet-İnmeyen Bayrak* (1968), *Türk Gençliğine* (1968), *Türk San'atı* (1976), *L'Histoire et L'Organisation des Musées Turcs* (İstanbul 1953).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Kaplan, *Remzi Oğuz Arık* (Milliyetçiler Derneği neşriyatı), İstanbul 1954, s. 12-14; H. Ziya Bakırcıoğlu, *Cumhuriyet Devri Milliyetçisi Remzi Oğuz Arık* (mezuniyet tezi, 1969), İÜ Türkiyat Araştırma Merkezi, nr. T 921, s. III-X; Hacı Emin Sezer, *Remzi Oğuz Arık*, İstanbul 1976; Haluk Karamağralı, "Remzi Oğuz Arık", *İstanbul*, sy. 7, İstanbul 1954; Cezmi Türk, "Hocanın Milliyetçiliği", *Toprak*, sy. 1, İstanbul 1955; Hilmi Ziya Ülken, "Remzi Oğuz Arık", *AÜİFD*, III/1-2 (1954), s. 81-87; *TDEA*, I, 154-155.

H. EMİN SEZER

ÂRIZ

(العارض)

Tasavvuf ve tarih ilimlerinde kullanılan bir terim.

Âriz kelimesi sözlükte, "ansızın ortaya çıkan durum, engel, hastalık; ufku kaplayan uzun bulut kümesi, arı ve çekirge sürüsü; çehre, yanak, ön diş; bir askerî birliği tek tek kontrol ve teftiş eden kişi" gibi mânalara gelir. Kelime bu son mânasından dolayı askerî terim, "ansızın ortaya çıkan durum, engel" ve ayrıca "çehre, yanak" mânalarından dolayı da tasavvuf terimi olarak kullanılmıştır.

□ TASAVVUF. Nefis ve şeytanın tesiriyle **sâlik***'in kalbinde geçici olarak meydana gelen hal.

Nefis ve şeytanın telkin ettiği şeylerin hepsi geçicidir. Çünkü bu tür düşmanlar evliyanın kalplerine ancak ârizî olarak tesir ederler. Ârizler (avâriz) sâlikin yolda karşılaştığı engellerdir. Bunların başlıcaları rızık, tehlike, kaza ve musibettir (bk. AKABE). Rızık peşinde koşmak,

genellikle kendini ibadete vermeye engeldir. Tehlike, zâhirde ve bâtında olabilir. Bâtındaki tehlike şüphe ve tereddüt, zâhirdeki tehlike günaha dalmak ve fitneye düşmektir. Kaza, gazaba yol açan bir engeldir. Musibet ise dünyada kulun darlık ve sıkıntı içinde bulunmasıdır. Baklî'ye göre âşikların kalplerine doğan Allah'ın dışındaki bütün şeyler ârizdir. Âriz bulut gibidir; bulutun güneş ışığına engel olması gibi âriz da ilâhî tecellilere geçici olarak engel olur. Bununla birlikte kulun, muhtaç olduğu dünya imtihanını yaşayabilmesi için âriz sayılan beşerî hallerle karşılaşması gerekir. Aksi halde ârizlardan kurtulan âşıkın aşk ateşi söner.

İbnü'l-Arabî'ye göre aslın zıddı olan âriz, gelip geçici birtakım hallerdir; bu hallere has bazı geçici hükümler mevcuttur. Meselâ kendini büyük görme ve böbürlenme yasaktır ve aslolan bu hallerin günah olmasıdır. Savaşta düşmana karşı kibirli ve gururlu davranmak ise câizdir, ama bu hal ârizdir; aslolan tevazudur. Hacda çalılımlı ve hızlı yürümenin (remel, hervele) sünnet oluşu, Hz. Peygamber zamanında müslümanların Mekkeli müşriklere karşı yaptığı bir kuvvet gösterisi mahiyetinde olması sebebiyledir. Âriz, asıl ile çatışma ve çelişme halinde olamaz, tersine onu tamamlar. Mümine savaşlarda kibir ve gururun câiz olması, Allah'ın kibriyâ ve azamet sıfatlarını unutmaması, ona karşı beslenen saygı ve huşu hissinin kalbinden silinmemesi şartına bağlıdır. Bazı hallerde câiz görülen kibrin esas itibarıyla ancak gönüllü olmaya engel teşkil etmemesi şarttır. Çünkü tevazu asıl, kibrin câiz olması ise ârizdir. Aynı şekilde tevekkül asıl, tedbir almak ârizdir; tevekküle zarar vermemesi şartıyla tedbire cevaz verilmiştir. Allah "kuddüs" ismiyle âlemi pâk olarak yarattığından eşyanın temiz ve helâl olması asıl, pis ve haram olması ârizdir. Tevhid ve iman asıl, şirk ve küfür ârizdir. İnsanın temiz olması asıl, pis olması âriz olduğu için pis kabul edilen müşrik ancak iman edince temiz sayılır (bk. et-Tevbe 9/28). Çünkü insanın zatı değil, sadece fiili pistir; o fiilden vazgeçince artık temiz olan aslına dönmüş olur. İbnü'l-Arabî'ye göre ârizler tamamıyla beşerî haller olup Allah bunlardan münezzehtir. O, saf ve mutlak hayırdır; yokluğu düşünülemeyen varlıktır. Rahmet varlığının ayrılmaz niteliği olduğundan rahmet asıl, azap ise ârizdir. Ârizler devamlılıkla nitelenemediğine göre azabın sürekliliğini öne sü-

Remzi
Oğuz
Arık

ren görüş zayıf kalmaktadır (*el-Fütûhât*, IX, 422).

"Çehre" ve "yanak" mânasına gelen âriz, insanda iman nurunun tecelli etmesi, irfan kapılarının açılması, hakikatın güzelliğini örten perdelerin kalkması ve varlık nurunun mazharı gibi mânalara da gelir.

BİBLİYOGRAFYA:

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "âriz" md.; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 419; Bakîî, *Meşrebü'l-er-vâh*, s. 121; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, V, 206, 208, 475; VI, 166; IX, 422; Ca'fer Seccâdi, *Ferheng*, Tahran 1352 hş., s. 324; Hifnî, *Muşta-laḥât*, s. 179, 189, 190.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ TARİH. Bazı İslâm devletlerinde ordunun maaş, silâh ve techizatıyla meşgul olan, askerlerin rütbelerine göre kayıtlarını tutan Dîvânü'l-arz'ın (Dîvânü arz-ı'l-ceys) başkanı.

Ârizü'l-ceys, âriz-ı leşker, sâhib-i dîvân-ı arz ve sâhibü dîvânî'l-ceys de denilen ârizin başlıca görevleri şöyle sıralanabilir: Ordunun tahsisat defterlerini tutmak, savaş ve barış zamanlarında levâzım ve techizatını temin etmek, konaklama işlerini organize etmek, belli zamanlarda askerleri silâh, techizat ve eğitim açısından teftiş ve savaştan sonra ele geçirilen ganimetleri taksim etmek.

Dîvânü'l-arz'ın ve dolayısıyla ârizin Abbâsîler'de daha ilk dönemlerden başlayarak Moğol istilâsına kadar mevcut olduğu bilinmektedir. Bu müessese Abbâsîler'den Mısır'a, oradan da Kuzey Afrika ve hatta Endülü's'teki İslâm devletlerine de geçmiştir. Yine Abbâsîler'in etkisiyle İran, Horasan ve Mâverâünnehir'de hüküm süren İslâm devletlerinde de aynı teşkilâtın ve ârizin var olduğu görülmektedir. Kaynaklarda Saffârîler'den Amr b. Leys'in üç ayda bir yaptığı tefişlerde, âriz Sehl b. Hamdân'ın kâtibiyle (şâkird-i âriz) yere oturarak askere dağıtılacak parayı önüne aldığı ve defterdeki kayıt sırasına göre, ordu kumandanı olması sebebiyle başta Amr b. Leys olmak üzere bütün kumandan ve askerlerin rütbelerine göre sırayla ârizin teftişinden geçtiği, bu kontrol sırasında at, silâh ve techizatları beğenilen askerlere maaşlarının dağıtıldığı ifade edilmektedir.

Bu teşkilât Sâmanîler'de daha mükemmel bir şekil olarak devam etmiştir. Sâmanî Hükümdarı II. Ahmed'in (907-914) Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed adlı bir ârizi bulunduğu bilinmektedir. Âriz,

idarî geleneklerini Abbâsîler'den alan Büveyhîler'de de mevcuttu. Ali b. Kâsım, Hasan b. Büveyh'in, Ebû Ali de Fahrüdevle'nin ârizi idi. Gazneliler devrinde de Ebû Sehl Zevzenî, Ebû'l-Feth Râzî, Ahmed Hasan Meymendî, Ebû'l-Kâsım Kesîr ve Hâce Ebû Bekir Ali b. Hasan-ı Kuhistânî gibi şahıslar âriz olarak görev yapmışlardır. Aynı şekilde Selçuklu devlet teşkilâtında da ârizin yer aldığı bilinmektedir. Sultan Melikşah devrinde Ebû'r-Rızâ ve Sedîdülmülk Ebû'l-Meâli, Sultan Muhammed Tapar devrinde Ebû'l-Mefâhir el-Kummî, Sultan Mahmud zamanında İmâdüddin Ebû'l-Berekât ed-Dergûzîni, Sultan Mesud devrinde de Aduddin el-Âriz bu görevde bulunmuşlardır. Anadolu Selçukluları'nda ise Nizâmeddin Ali, Reşîdüddin Cüveynî, Emîr Kemâleddin, Samsâmüddin Kaymaz, Şehâbeddin ve Şemseddin gibi ârizların görev yaptığı tesbit edilmiştir. Hârizmşahlar'da Sultan Tekiş zamanında (1172-1200) Dîvânü'l-arz'ın başında Hamîdüddin Zevzenî bulunuyordu. İlhanlılar'da ise iktâ'ların düzenlenmesiyle görevlendirilen *bi-tikçî**lere âriz unvanı verilmekteydi. Hindistan'daki Türk devletlerinde ârizin divanda görev aldığı ve Delhi sultanlarından Muizzüddin Keykubad devrinde Melik Türkî ve Fîruz Halacî'nin "âriz-ı memâlik" olarak görev yaptıkları bilinmektedir.

Merkezde Dîvânü'l-arz'ın başkanı olan ârizin başka çeşitli şehir ve ordugâhlarıdaki askerî birliklerin erzak, silâh, techizat ve maaş işlerinden sorumlu daha küçük rütbeli ârizlar da vardı.

BİBLİYOGRAFYA:

Gerdîzî, *Zeynü'l-aḥbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 143, 149, 163; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîḥ* (nşr. Ganî — Feyyâz), Tahran 1324 hş., s. 159; Râvendî, *Râḥatü's-sudûr* (trc. Ahmed Ateş), Ankara 1957-60, I, 128, 133; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nuşra*, s. 62, 96, 102, 168; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-aḥbâr*, s. 17, 312; Muhammed Nâzım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 130, 137-138; Hasan Enverî, *İştilâḥât-ı Dîvânî Devre-yi Gaznevî ve Selcûkî*, Tahran 1355 hş./1936, s. 116-120; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 40, 89, 96-97; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 26, 57; a.m.f., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 326, 462, 472-475; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Edinburgh 1963, s. 60, 65, 122-124, 126; C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, s. 226, 273, 344; Barthold, *Türkistan*, s. 282-283; M. Altay Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 149-150; M. Fuad Köprülü, "Arz", *IA*, I, 657-660.

ERDOĞAN MERÇİL

ÂRİZ

(العارض)

Suudi Arabistan'da idarî bir bölge.

Necid'in güneydoğu kısmını meydana getirmektedir. Kuzeyde Mahmal ile güneyde Harc bölgeleri arasında, Tuveyk platosunun orta kısmında yer alır. Bölgede kuzeybatıdan güneydoğuya doğru Vâdî Hanife uzanmakta ve Âriz'in başlıca kasabaları bu vadinin içinde veya hemen yakınında kurulmuş bulunmaktadır. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın doğum yeri Uyeyne, Hâlid b. Velîd ile Müseylime arasındaki Akrabâ Harbî'nin vuku bulduğu yere yakın Cübeyle, Suûd ailesinin ilk merkezi Der'iyye, bugünkü başşehir Riyad ve meşhur şair A'sâ'nın yaşadığı Menfûha bu bölgededir. Âriz'da yaşayan başlıca bedevî Arap kabileleri Subey', Suhûl ve Kureyniyye'dir. Yerleşik ahalî ise Temîm, Aneze, Devâsir gibi birçok kabilelerden meydana gelmektedir. Âriz, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın başlattığı reform hareketinin en güçlü merkezi olmuş, Suûd ailesinin idare ettiği birçok seferde de şehirli ve göçebelerden oluşan Âriz halkı daima en önde bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA:

Hemedânî, *Sıfatü Cezîretü'l-Ârab* (nşr. Muhammed Ali el-Ekva'), Riyad 1977, s. 283, 298, 309-312; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 65-66; Hüseyin Halef eş-Şeyh Haz'al, *Târîḥu'l-Cezîretü'l-Ârabiyye fî 'asri's-Şeyh Muhammed b. 'Abdülvehhâb*, Beyrut 1968, s. 13-14, ayrıca bk. İndeks; *Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 15; G. Rentz, "al-Ârid", *EI*² (İng.), I, 628-629.

MUSTAFA L. BİLGE

ARİB b. SA'D

(عريب بن سعد)

(ö. 369/979-80)

Taberî tarihine yazdığı zeyil ile tanınan Endülüslü tarihçi ve tabip.

Müslümanların İspanya'yı fethetmelerinden sonra İslâmiyet'i kabul eden ve Beni't-Türkî diye tanınan bir ailenin çocuğudur. Ailesi hakkında fazla bilgi bulunmayan Arîb b. Sa'd'ın Kurtuba'da doğduğu tahmin edilmektedir. Endülü's Emevî halifelerinden III. Abdurrahman (912-961) ile II. Hakem'in (961-976) himayelerinde yetişti. III. Abdurrahman tarafından Osuna'ya vali tayin edildi (331/943). II. Hakem halife olunca Arîb'i hilâfet kâtipliğine getirdi. Arîb, halifenin meşhur *hâcib**i Mansûr b. Ebû Âmir'in güvenini kazanarak önemli mevkilere yükseldi